

مقدمه‌ای بر اصول پرسشگری و جمع‌آوری اطلاعات آماری

عنوان: مقدمه‌ای بر اصول پرسشگری و جمع‌آوری اطلاعات آماری

نویسنده: دکتر پرویز شیرانی

تهران؛ ۱۳۸۲

ناشر: انتشارات سروش و مرکز تحقیقات، مطالعات و سنجش برنامه‌های صدا و سیما جمهوری اسلامی ایران، ۱۵۵ صفحه

کیوان لطفی

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

چه کار می‌آید با ارائه‌ی مثال‌هایی از حوزه‌ی سیاست، رقابت‌های بازرگانی، مدیریت کشاورزی، صنعت بیمه و بازنشستگی، صنعت، فعالیت‌های پزشکی و برنامه‌ریزی آموزشی به خواننده بقبولاند که پرسشگری، پاسخ‌ها و آمار چه دردی از دردهای جامعه را درمان می‌کند. کتاب از ۵ بخش تشکیل شده است و در پایان نیز جداول اعداد تصادفی به صورت ضمیمه ارائه گردیده است. پس از فهرست آغازین کتاب، پیش‌گفتار چاپ دوم در پنج صفحه و پیش‌گفتار چاپ اول در ۱۱ صفحه درج شده است.

بخش اول: مصاحبه، پرسشنامه و ویژگی‌های لازم برای پرسشگری.

در مقدمه‌ی کوتاه، مفهوم مصاحبه و خصوصیات مربوط به این

این کتاب در سال ۱۳۷۹ توسط انتشارات سروش و مرکز تحقیقات، مطالعات و سنجش برنامه‌های صداوسیما جمهوری اسلامی ایران چاپ و سه سال بعد در سال ۱۳۸۲ در ۱۵۵ صفحه، با یک طراحی جلد مرتبط با موضوع و جذاب و به قیمت ۱۲۰۰ ریال به چاپ دوم رسید. کتاب همان‌گونه که در پیش‌گفتار چاپ دوم آمده است، با هدف استفاده دانشجویان، پرسشگران و پژوهش‌گران و با تکیه بر سال‌ها تجربیات نظری و تجربی نویسنده، منتشر شده است و بنا بر اظهار نویسنده در چاپ دوم از کمک و نظرات متخصصان و اساتید آمار، دانش ارتباطات، روان‌شناسی و تاریخ و جغرافیا بهره گرفته شده است.

نویسنده در پیش‌گفتار چاپ دوم کوشیده است به سؤال متداول و آشنای مصاحبه‌شوندگان مبنی بر این که این پرسش و پاسخ‌ها به

کتاب،
علوم اجتماعی

شماره ۱۲
اسفند ۱۳۸۷

کلمه را تشریح و کاربرد آن را در کارهای آماری بیان می‌کند، سپس روش‌های انجام مصاحبه برای تکمیل پرسشنامه را بدین گونه برمی‌شمارد:

الف مصاحبه‌ی پستی

ب مصاحبه و تکمیل پرسشنامه و دریافت آن

ج مصاحبه و تکمیل پرسشنامه از طریق تلفن

د مصاحبه‌ی حضوری

در ادامه ویژگی‌های یک پرسشگر معرفی می‌شوند و با عنوان این‌که مصاحبه، پژوهشی است برای کسب اطلاع و اسراری که در ضمیر فرد مصاحبه شونده است، بر هماهنگی دو فرد مصاحبه کننده و مصاحبه شونده از لحاظ علمی، فکری و زبانی تأکید می‌کند. در ادامه‌ی بخش اول نتیجه‌ی یک نظرخواهی از ۷۰ نفر از افراد با تحصیلات دانشگاهی و با تجربه در فن مصاحبه در خصوص ویژگی‌های پرسشگر را در ۱۵ بند تحت عنوان ویژگی‌های ذاتی و اکتسابی پرسشگر بیان می‌کند. تحلیل و تفسیر اطلاعات به دست آمده، آخرین عنوانی است که در این بخش خودنمایی می‌کند.

بخش دوم: مفاهیم آموزشی، اجتماعی و اقتصادی

در این بخش مفاهیم سن، سواد، تحصیلات و رشته‌ی تحصیلی، کار، شاغل، شغل، بیکار، وضع ازدواج و همسر، خانوار، خانواده، درآمد خانوار، هزینه‌ی مصرفی خانوار به تفصیل و با استفاده از مثال‌های گوناگون شرح داده می‌شود.

بخش سوم کتاب: ساختمان بلوک ساختمانی و سکونت

همان‌گونه که از عنوان بخش برمی‌آید، نویسنده به تفصیل در خصوص ساختمان، محل سکونت، محل سکونت خالی، کارگاه یا مغازه، کارگاه و یا مغازه یا محل سکونت توأم، انبار و انباری، گاراژ و یا پارکینگ خصوصی و عمومی، ساختمان نیمه تمام، کاروان‌سرا، شرکت یا اداره، مسجد و عبادتگاه‌ها (حسینیه‌ها و تکیه‌ها)، آرامگاه‌ها، بلوک ساختمانی، ساختمان بزرگ یا برج ساختمانی، قلعه یا دژ، ارگ، شهر و روستا (ده)، کشور ایران، تقسیمات کشور ایران، دین و مذهب، زبان، جمعیت، افزایش و ضریب افزایش جمعیت و پیش‌بینی جمعیت توضیح می‌دهد و این بخش را با بیان یک نظریه‌ی علمی از دانشمندی به نام «مالتوس» به پایان می‌رساند.

بخش چهارم: آمار و روش‌های جمع‌آوری داده‌های آماری

در این بخش پس از ذکر مقدمه با تعریف آمار، جامعه‌ی آماری و متغیر آماری، درباره‌ی داده‌های آماری و پارامتر یا مقدار واقعی

با عنوان این‌که مصاحبه، پژوهشی است برای کسب اطلاع و اسراری که در ضمیر فرد مصاحبه شونده است، بر هماهنگی دو فرد مصاحبه کننده و مصاحبه شونده از لحاظ علمی، فکری و زبانی تأکید می‌کند. در ادامه‌ی بخش اول نتیجه‌ی یک نظرخواهی از ۷۰ نفر از افراد با تحصیلات دانشگاهی و با تجربه در فن مصاحبه در خصوص ویژگی‌های پرسشگر را در ۱۵ بند تحت عنوان ویژگی‌های ذاتی و اکتسابی پرسشگر بیان می‌کند

نظر نگارشی) ارائه شده است. نحوه‌ی چینش مطالب به خواننده در مطالعه‌ی کتاب یاری می‌رساند. سر عنوان‌ها بجا و در خدمت فهم مباحث، برجسته شده است. البته این نقاط قوت تقریباً در تمامی کتاب‌های منتشره‌ی سروش به چشم می‌خورد.

نقد ساختاری:

عدم هم‌خوانی مطالب عنوان شده با عنوان، از جمله نقص‌های کتاب به شمار می‌آید. مثلاً در پایان بخش اول در ذیل عنوان تحلیل و تفسیر اطلاعات به دست آمده، مجدداً ویژگی‌های یک پرسشگر خوب را برمی‌شمرد. همچنین به نظر می‌رسد که گاهی به هدف و موضوع کتاب بی‌توجهی می‌شود. مثلاً در بخش سوم کتاب یک نظریه‌ی علمی از دانشمندی بنام «مالتوس» ارائه می‌شود:

«نظریه و پیش‌بینی مالتوس، بر این اصل استوار است که زمین به ویژه زمین قابل کشت، محدود است و جمعیت کوه‌ی زمین تابع محصولات کشاورزی است که خود تابع زمین قابل کشت می‌باشد. بنابراین در زمانی نه چندان دور، توازن و هماهنگی بین جمعیت و موادغذایی به هم خورده و سبب گرسنگی و قحطی‌های پی‌درپی میشود.»

به نظر می‌رسد بیان یک نظریه، آن هم در این حوزه، خیلی مرتبط با اهداف ذکر شده‌ی کتاب نیست. از جمله نکاتی که به نظر دور از سرفصل‌های کتاب و دون شأن یک کتاب علمی جلب توجه می‌کند، چاپ عکس شخصی نویسنده و نیز درج وجه تسمیه‌ی منطقه‌ی شیران زیرعنوان شهر و روستا است و به نظر می‌رسد پیش از آن که توضیحی برای عنوان باشد، ادای دین نویسنده به زادگاه خود است. همچنین در این بخش فرمول محاسبه‌ی ضریب افزایش جمعیت ذکر شده است که به نظر می‌رسد به طور مستقیم با موضوع پرسشگری ارتباطی ندارد. از جمله نقاط قوت کتاب در این بخش بهره‌گیری از تصاویر جهت توضیح موضوعات است.

آن گونه که پیشتر ذکر شد بعضی از مطالب کتاب ارتباط روشن و واضحی با مقوله‌ی پرسشگری ندارد و شاید اجبار رساندن تعداد صفحات کتاب به تعداد صفحات استاندارد کتاب موجب این قضیه باشد. همچنین در حین مطالعه‌ی کتاب احساس می‌شود مراد نویسنده از پرسشگری، پرسشگری برای سرشماری است و خیلی پرسشگری در خدمت مصاحبه مد نظر نیست. فقدان فهرست منابع فارسی و لاتین از جمله کاستی‌های ساختاری کتاب می‌باشد که از سندیت علمی کتاب آن هم در حوزه‌ی پژوهشی می‌کاهد.

توضیحاتی ارائه می‌شود، سپس از اشتباه یک جانبه یا یک طرفه یا سیستماتیک پرسشگر سخن به میان می‌آید به این معنا که در آمارگیری‌ها اشتباهاتی که به هر مقدار واقعی متغیر، مقداری مانند a و یا $a +$ اضافه شود، نتیجه‌ی آن مستقیماً بر روی پارامتر ظاهر می‌شود و اندازه‌ی واقعی را به همان اندازه کم یا زیاد می‌کند. در ادامه با بیان اهمیت مصاحبه و اندازه‌گیری‌های داده‌ها در پژوهش‌های علمی، روش‌های خاصی که برای جمع‌آوری داده‌ها در هر جامعه‌ی آماری به کار گرفته می‌شود، مطرح می‌شوند. اولین روشی که درباره‌ی آن توضیحاتی ارائه می‌شود، تمام شماری است. نویسنده با بیان معایب تمام شماری از جمله هزینه‌های زیاد، عدم دسترسی به پرسشگران با تجربه و با تحصیلات بالا و نیز عدم دسترسی فوری به نتایج پرسشگری و پژوهش به روش نمونه و نمونه‌گیری به عنوان یک روش ممکن اشاره می‌کند و پس از شرح این قسمت، توزیع نمونه‌ای، انتخاب واحدهای نمونه با تعداد n از جامعه‌ی آماری با حجم N ، روش‌های متداول نمونه‌گیری (نمونه‌گیری تصادفی - نمونه‌گیری سیستماتیک - نمونه‌گیری متناسب با احتمال - نمونه‌گیری با طبقه‌بندی) را نیز توضیح می‌دهد. در پایان بخش یک مثال به طور مفصل به منظور الگوسازی برای تهیه‌ی طرح‌های آماری ارائه می‌شود.

بخش پنجم: روش مصاحبه و تکمیل پرسشنامه یک طرح آماری نظر سنجی

در این فصل یک کار عملی برای خوانندگان و علاقه‌مندان به فن مصاحبه مطرح می‌شود. پس از مقدمه‌ی کوتاه، راهنمای پرسشگر برای تکمیل فرم فهرست برداری ارائه می‌شود. در ادامه، عناوین روش انتخاب خانوار در بلوک نمونه، مصاحبه و تکمیل فرم مشخصات افراد خانوار نمونه مطرح و شرح هر قسمت بیان می‌شود. در پایان این بخش نیز زیر عنوان زمان مناسب برای مراجعه‌ی پرسشگر به خانواده‌ی نمونه، نتایج حاصل از اجرای تعداد ۱۲ طرح پیام‌گیران برنامه‌های سیما در سال ۱۳۷۴ و نمودار درصد بینندگان برنامه‌های سما از ساعت ۶ صبح تا ساعت ۲۴ ترسیم می‌شود.

در انتهای کتاب نیز جداول اعداد تصادفی به عنوان ضمایم به خواننده ارائه می‌شود.

نقد صوری:

کتاب با یک فونت مناسب و با یک متن تقریباً بی‌اشتباه (از

نقد محتوایی:

در پیش‌گفتار کتاب سخن از تجربیات متمادی نویسنده به میان می‌آید، اما به نظر می‌رسد متن کتاب بیش از آن که حاصل تجربه‌ای میدانی باشد، نتیجه‌ی یک تحقیق کتابخانه‌ای است. کتاب به دو عامل اساسی در تحقیقات آماری به ویژه در پژوهش‌های علوم انسانی اشاره می‌کند:

اول، میزان آمادگی واحدهای جامعه به ارائه‌ی پاسخ واقعی.

دوم، میزان آمادگی و توانایی‌های پژوهش‌گران.

در ادامه، نتیجه‌گیری می‌کند که در تهیه و اجرای هر طرح آماری، از یک سو باید سؤالات پرسشنامه‌ها منطبق بر واقعیات اجتماعی و فرهنگی جامعه باشد تا از اجرای طرح‌هایی با اهداف نامشخص و نامعلوم جلوگیری شود و از سوی دیگر پیش از هر گونه عملیات آماری در جامعه، باید آگاهی‌های لازم به واحدهای جامعه‌ی آماری ارائه گردد تا پاسخگویان با آگاهی بیشتری بتوانند پاسخ واقعی را اعلام کنند. در معرفی پشت جلد کتاب هدف از تحریر کتاب را نیل به اهداف مذکور عنوان می‌کند. البته با مطالعه‌ی کتاب به نظر می‌رسد که نویسنده بیشتر به تشریح آمادگی پژوهش‌گران می‌پردازد و جز اشارتی گذارا، آگاهی‌های جامعه‌ی آماری مدنظر قرار نگرفته است. از جمله نکاتی که در بخش اول توجه خواننده را جلب می‌کند، این است که نویسنده پرسشگری را یک وظیفه‌ی علمی، اجتماعی و ملی می‌داند که موفقیت در انجام آن، علاوه بر راحتی وجدان موجب رضایت ایزد یکتا می‌شود. در کلیت مطلب

در همه‌ی فعالیت‌ها شکی نیست، اما بیان آن، آن‌هم در یک کتاب پژوهشی چندان بجا به نظر نمی‌رسد.

نتیجه‌گیری:

به نظر می‌رسد پرسشگری کمتر از یک کتاب، اصل و قاعده دارد و شاید کافی بود که مطلب در قالب یک مقاله بیان شود و احتمالاً در آن صورت نیازی به تفصیل زائد بعضی سرفصل‌ها نبود.

شاید ذکر «مقدمه‌ای بر ...» در عنوان کتاب، کوششی به منظور پایین آوردن سطح انتظارات خواننده باشد، اما به هر حال از یک مقدمه نیز در زمینه‌ای که سعی بر کمی کردن مفاهیم کیفی دارد و البته از کتابی که توسط یک مرکز پژوهشی و تخصصی صدا و سیما (مرکز تحقیقات، مطالعات و سنجش برنامه‌ای صدا و سیما جمهوری اسلامی ایران) و یک انتشارات با تجربه و خوش‌نام (انتشارات سروش) منتشر شده، انتظاری بیش از این متصور است.